

JAN SOBIECH
(WARSZAWA)

Prawo łaski w Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym

1. Wprowadzenie; 2. Ułaskawienie w czasach Księstwa Warszawskiego; 3. Ułaskawienie w okresie Królestwa Polskiego (Kongresowego); 4. Funkcjonowanie prawa łaski na terenach państw zaborczych; 5. Podsumowanie.

1

Celem artykułu jest ukazanie charakteru prawa łaski w Księstwie Warszawskim (1807–1813) oraz Królestwie Kongresowym (1815–1832) w okresie konstytucyjnym. Wzmiankowany zostanie również generalny rys ułaskawienia na terytoriach trzech państw zaborczych. Przeanalizowane będą zarówno treść, jak i istota prawa łaski, a także specyfika jego stosowania.

Ze względu na niemożność poruszania się jedynie w ramach sztywnych pojęć „prawo łaski” oraz „ułaskawienie”, omówione zostaną również elementy instytucji mających podobny charakter – albo bliskoznaczny, albo komplementarny wobec ułaskawienia w dzisiejszym tego słowa znaczeniu. Należy tutaj wymienić choćby abolicję, amnestię czy też zatarcie skazania.

Pojęcie „łaska” może być rozpatrywane w dwóch znaczeniach – potocznym i jurydycznym. W ujęciu potocznym „łaska” ma prawdopodobnie nieco szerszy zakres zastosowania niż „miłosierdzie”¹, mimo że często oba określenia używane są w sposób zamienny. Podchodząc do zagadnienia ze strony językowej, pojęcie „łaska” dotyczy pewnych przejawów dobrodziejstwa, wspiałości, miłosierdzia, łagodzenia uciążliwości czy dolegliwości, obdarowywania itp.² Z jurydycznego punktu widzenia określenie łaski dotyczy kwestii związanych z wybaczeniem,

¹ Okazać łaskę można w wyniku jakichkolwiek pobudek lub motywów, miłosierdzie zakłada działanie pod wpływem współczucia.

² L. Wilk, *Prawo łaski a sprawiedliwość karania – refleksja filozoficznoprawna*, „Problemy Prawa Karnego” 2000, nr 23, s. 11.

darowaniem albo łagodzeniem kar czy innych dolegliwości, przewidzianych albo już wymierzonych za czyn będący społecznie szkodliwy³.

Pojęcia „prawo łaski” oraz „ułaskawienie” nie są wyrażeniami synonimicznymi, jak również nie są rozumiane w sposób jednolity, toteż na początku należy sprecyzować przedmiot dalszych rozważań. Przede wszystkim prawo łaski oznacza kompetencję określonego organu do działania – stanowi to więc jego aspekt podmiotowy. Ułaskawienie zaś odnosi się do opisu pewnej procedury, projekcji danego zjawiska – wskazuje zatem na konkretny przedmiot zachowania⁴. Używa się również, choć rzadko, określenia „agracjacja”, jednak ma ono głównie charakter historyczny (z łac. *ius agratiandi* – prawo łaski).

Przedmiotem rozważań jest problematyka ułaskawienia, a więc stanowienia, przez upoważniony do tego organ, indywidualnych aktów łaski, które są decyzjami mającymi na celu złagodzenie albo darowanie karnoprawnych sankcji czy też konsekwencji ich zastosowania. Sankcję należy rozumieć tu nie jako element trójczłonowej struktury normy prawnej, lecz środki przymusowej reakcji państwowej na antyspołeczne zachowania zabronione przez prawo pod groźbą tych środków⁵. Postępowanie ułaskawieniowe jest prawnie uregulowaną działalnością przedsiębiorczą w celu wydania indywidualnego aktu łaski⁶.

Ułaskawienie, poza wyjaśnionym wyżej ścisłym znaczeniem tego pojęcia, ma również szerszy wymiar. *Sensu largo* są to wszelkie formy zastosowania łaski, które mogą przybrać wymiar indywidualny, jak i generalny, odnosić się do osoby skazanej, oskarżonej czy podejrzanej, obejmować darowanie, złagodzenie sankcji karnej, jak i przywrócenie stanu sprzed jej zastosowania⁷.

Przykładem ułaskawienia *sensu largo* jest amnestia jako zbiorowy akt łaski. Często różni się ona od ułaskawienia *sensu stricto* nie tylko generalnym charakterem, lecz również trybem, a także organem właściwym do jej wydania. Oznacza to amnestię właściwą (*sensu stricto*), gdyż w szerszym znaczeniu pojęcie to obejmuje również abolicję, a więc puszczenie w niepamięć określonego popełnionego przestępstwa oraz zakaz wszczynania i nakaz umorzenia postępowania karnego⁸.

W szerszym znaczeniu należy wyróżnić również restytucję – rozumianą jako zniesienie skutków sankcji karnej połączone z rehabilitacją, czyli przywróceniem skazanemu utraconych uprzednio praw⁹.

³ *Ibidem*.

⁴ P. Rogoziński, *Instytucja ułaskawienia w prawie polskim*, Warszawa 2009, s. 17.

⁵ M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995, s. 13.

⁶ P. Rogoziński, *op. cit.*, s. 18.

⁷ *Ibidem*.

⁸ L. Wilk, *W sprawie uregulowania i stosowania łaski generalnej*, „Palestra” 2002, nr 5–6, s. 36.

⁹ J. Bednarzak, *Amnestia*, Warszawa 1965, s. 80, 83.

2

Wraz z militarnymi sukcesami Napoleona I doszło do zmian w mozaice politycznej państw europejskich. Na części ziem polskich stworzone zostało Księstwo Warszawskie – jako państwo częściowo zależne od Francji, jednak posiadające szeroką autonomię. W dniu 22 lipca 1807 r. w Dreźnie Napoleon nadał księstwu konstytucję, która miała liberalny charakter i wzorowana była na ustroju Cesarstwa Francuskiego.

Powrócono do ustroju monarchii konstytucyjnej, jednocześnie wzmacniając pozycję ustrojową króla. Na tronie polskim zasiadać miał każdorazowo władca z dynastii saskiej. Najpierw miał to być Fryderyk August, który był wnukiem króla polskiego i elektora saskiego Augusta III¹⁰. Zgodnie z postanowieniami Konstytucji 3 maja również potomstwu z tej dynastii przeznaczono polski tron. Wprowadzono zasadę dziedziczności, a także unię personalną księstwa z Saksonią¹¹. Monarcha posiadał zatem tytuły króla saskiego (od 1806 r.) oraz księcia warszawskiego (od 1807 r.).

Król posiadał rozległe kompetencje w zakresie władzy wykonawczej i stanowił jej centralny punkt. Art. 6 Ustawy Konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego stanowił, że: „Rząd jest w osobie króla”¹². Monarcha miał również możliwość wpływania na pracę legislatury. Przez nominację sędziów wywierał także wpływ na funkcjonowanie wymiaru sprawiedliwości. Jako jedyny organ w państwie dysponował nieograniczonymi możliwościami ułaskawienia – zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i generalnym (w drodze amnestii)¹³.

Z drugiej strony należy zauważyć, że kompetencję w zakresie „naradzania się względem” m.in. ustawodawstwa karnego posiadał sejm (art. 21)¹⁴. Mógł on w ten sposób doprowadzić do zaprzestania ścigania określonych przestępstw, *de facto* wprowadzając akty abolicji czy amnestii.

Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 1807 r. statuowała prawo łaski w art. 78. W myśl powyższego przepisu ustawy zasadniczej: „Prawo łaski służy królowi: on tylko może darować lub zwolnić karę”¹⁵.

¹⁰ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964, s. 109.

¹¹ B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa polskiego*, cz. 3: 1764–1864, Warszawa–Łódź 1956, s. 67.

¹² Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego [dalej: Dz.P.K.W.][z 1807 r.], t. I, s. 2.

¹³ K. Kozłowski, *Prawo łaski Prezydenta RP. Historia, regulacja, praktyka*, Warszawa 2013, s. 91–92.

¹⁴ Dz.P.K.W, t. I, s. 3.

¹⁵ *Konstytucje w Polsce 1791–1990*, oprac. T. Kołodziejczyk, M. Pomianowska, Warszawa 1990, s. 40.

Prawo łaski, stosowane przez monarchę, dotyczyło głównie prawa karnego i polegało na częściowym albo całkowitym zwolnieniu z kary orzeczonej prawomocnym wyrokiem sądowym. Pisma o ułaskawienie były przedkładane królowi za pośrednictwem ministra sprawiedliwości, a w przypadku skazanych przez sądy wojskowe – przez ministra wojny, którzy dołączali do podań swoje opinie¹⁶. Traktowało o tym m.in. pismo ministra sekretarza stanu z 27 listopada 1809 r.:

Iż we wszystkich przypadkach, w których kryminaliści skazani przez trybunały odwoływaliby się do prawa udziału łaski z konstytucji dla króla wypływającego, najjaśniejszy pan oczekuje, iżby prośba w tej mierze poddana została jego decyzji przez raport ministra, który do swego raportu załączy raporta nadeszłe do niego od trybunałów i opinię swą motywowaną okolicznościami każdego szczególnego przypadku¹⁷.

Dołączana do wniosku opinia ministra sprawiedliwości, choć prawnie niewiążąca, w praktyce zazwyczaj rozstrzygała o zastosowaniu prawa łaski przez monarchę. Przykładem jest decyzja królewska z dnia 4 lutego 1813 r., w której możemy przeczytać:

Zważywszy przedstawienie Naszego Ministra Sprawiedliwości względem starozakonnego Salomona Hauptmana za kradzież [skazanego] [...] na karę ciężkiego więzienia na lat trzy z robotą publiczną [...] nie znaleźliśmy za stosowne do uratowania go Łaską Naszą Monarszą i wyrok przeciwko niemu zapadły w zupełności wykonany mieć chcemy¹⁸.

Nie zmienia to jednak faktu, że wykonywanie prawa łaski było dyskrejonalną czynnością monarchy, która dla swej ważności nie wymagała kontrasygnaty ministra. Podanie o łaskę było jedynie opatrzone podpisem ministra sekretarza stanu, który w ten sposób poświadczał prawdziwość podpisu władcy¹⁹. Nie miało to jednak charakteru konstytucyjnego względem ważności królewskiego aktu, lecz jedynie deklaratoryjny, gdyż decyzja ta wchodziła do obrotu prawnego już wraz z jej wydaniem.

¹⁶ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa...*, s. 291.

¹⁷ *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego. Akty normatywne władzy najwyższej*, t. 2: 1809–1810, oprac. W. Bartel, J. Kosim, W. Rostocki, Warszawa 1964, s. 100–101.

¹⁸ AGAD, „Rada Ministrów Księstwa Warszawskiego”, seria I: Księgi kancelaryjne, sygn. 77, s. 5.

¹⁹ Art. 69 dekretu z 20 kwietnia 1808 r. o organizacji ministerstw: „Minister sekretarz stanu zaświadcza podpisem swoim podpisy nasze”. *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego. Akty normatywne władzy najwyższej*, t. 1: 1807–1808, oprac. W. Bartel, J. Kosim, W. Rostocki, Warszawa 1964, s. 94.

Wejście w życie dekretu z dnia 20 października 1809 r. w sprawie wykonania art. 78 Konstytucji Księstwa Warszawskiego dotyczącego prawa łaski nakazywało sądom informowanie skazanych na karę główną (czyli w tym przypadku karę śmierci lub dożywotniego więzienia) o możliwości wniesienia petycji o ułaskawienie przez monarchę. Odwołanie się do łaski monarszej miało charakter bezwzględnie suspensywny wobec wydanego wyroku śmierci. Dekret przewidywał, że egzekucja „kary dotąd powinna być wstrzymana, dopóki woli naszej w tej mierze widzieć nie damy”²⁰.

W decyzji królewskiej z dnia 11 lipca 1810 r., w drodze wyjaśnienia ze strony monarchy²¹, określone zostało, że ułaskawienie przysługiwało także wobec wyroków skazujących na wygnanie, dożywotnie prace publiczne, infamię oraz śmierć cywilną²².

Prawo łaski władcy mogło przyjąć także charakter aktu ogólnego (amnestii). Było to praktykowane zwłaszcza w przypadku spraw o dezercję wojskową²³. Książę warszawski miał również możliwość ingerencji w indywidualny proces sądowy i podjęcia decyzji o jego umorzeniu albo wznowieniu określonego postępowania. Miał także władzę w odniesieniu do protekcji osób przed grożącym im aresztowaniem oraz kompetencje do wydawania listów żelaznych. W niektórych sytuacjach prawo łaski mogło doprowadzić do *quasi*-zatarcia skazania, gdy np. niwelowało skutki wyroku państwa zaborczego, dotyczącego udziału Polaków w powstaniu (np. Rosji wobec insurgentów kościuszkowskich)²⁴.

Zgodnie z art. 23 dekretu księcia warszawskiego z dnia 20 kwietnia 1808 r. o organizacji ministerstw prawo łaski królewskiej w sprawach cywilnych mogło dotyczyć np. udzielenia dłużnikom moratorium, co zresztą w sposób widoczny korespondowało z przepisami Kodeksu Napoleona i innych francuskich ustaw²⁵. Następnie procedura ułaskawieniowa znalazła się w dekreście z dnia 11 lipca 1810 r. dotyczącym korzystania z prawa łaski królewskiej²⁶.

²⁰ Dekret z dnia 20 października 1809 r. w sprawie wykonania art. 78 Konstytucji Księstwa Warszawskiego dotyczącego prawa łaski, [w:] *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego...*, t. 2, s. 97.

²¹ Fryderyk August odnosił się do raportu ministra sprawiedliwości z 16 czerwca 1811 r., w którym zawarto wątpliwości, w jakich sytuacjach możliwe jest stosowanie ułaskawienia.

²² „Iż jednego (kary głównej) i drugiego rodzaju winowajcom to zapytanie ma być czynione”. AGAD, sygn. 77, s. 6.

²³ *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981, s. 167.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego...*, t. 1, s. 94.

²⁶ *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego...*, t. 2, s. 173–174.

Nowatorskim rozwiązaniem ustrojowym było powołanie Rady Stanu, złożonej z czterech referendarzy mianowanych przez króla, jako sądu kasacyjnego (art. 72 konstytucji)²⁷, która faktycznie zaczęła pełnić tę funkcję 3 kwietnia 1810 r.²⁸. Organizacja i procedura kasacyjna została zaadaptowana do odmiennych niż we Francji realiów Księstwa Warszawskiego, gdzie nie istniał sąd kasacyjny jako odrębny organ wymiaru sprawiedliwości, lecz kompetencja w tym zakresie spoczywała w rękach króla²⁹.

Sąd kasacyjny rozpatrywał ostateczne orzeczenia sądów cywilnych i karnych wszystkich stopni zaskarżone ze względu na pogwałcenie prawa procesowego lub mylną wykładnię prawa materialnego³⁰. Za tzw. otwory kasacyjne (czyli przesłanki wniesienia skargi kasacyjnej) uznawano także: zasądzenie ponad lub poza żądanie strony, wadliwość prawomocności orzeczenia, niewłaściwość rzeczową sądu czy sprzeczność wyroków wydanych przez różne składy sędziowskie w oparciu o ten sam materiał dowodowy i obecność tych samych stron postępowania³¹.

Wyrok mógł być skarżony aż trzykrotnie, gdyż, inaczej niż w obecnym polskim stanie prawnym, wykładnia sądu kasacyjnego nie wiązała sądu wydającego orzeczenie³². Dopiero przy trzecim zaskarżeniu Rada Stanu przekazywała akta sprawy monarsze, który był władny dokonać wiążącej wykładni prawa (art. 19 dekrety z 1810 r.)³³. Ponadto warto zaznaczyć, że skarga kasacyjna i prawo łaski nie były środkami wzajemnie się wykluczającymi. Prośbę o łaskę można było bowiem wnosić niezależnie od faktu wniesienia skargi kasacyjnej przez prokuratora i bez potrzeby zrzekania się tego uprawnienia³⁴.

Konkurencyjnym środkiem wobec apelacji była restytucja (zbliżona do współczesnego wznowienia postępowania), która mogła znaleźć zastosowanie w przy-

²⁷ *Historia administracji w Polsce. 1764–1789. Wybór źródeł*, oprac. A. Bereza et al., Warszawa 2006, s. 105.

²⁸ Dekret dotyczący organizacji sądu kasacyjnego z dnia 3 kwietnia 1810 r., [w:] *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego...*, t. 2, s. 133.

²⁹ W. Sobociński, *Sądownictwo Księstwa Warszawskiego a problem kasacji. Pierwsze pomysły i zaczątki organizacji kasacyjnej*, CPH 1982, t. 34, z. 2, s. 117.

³⁰ A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918)*, Warszawa 2017, s. 77.

³¹ A. Korobowicz, *Polskie Sądy Najwyższe w XIX stuleciu. Sąd Kasacyjny Księstwa Warszawskiego (1810–1813)*, [w:] *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność. Księga jubileuszowa 90-lecia Sądu Najwyższego 1917–2007*, red. A. Korobowicz, Warszawa–Toruń 2007, s. 79.

³² *Ibidem*, s. 79–80.

³³ Dz.P.K.W [z 1810 r.], t. II, s. 158–159.

³⁴ W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa...*, s. 291.

padku, gdy nie było dowodów skazania, istniały dowody niewinności skazanego lub winy osoby, którą bezzasadnie uwolniono³⁵. Zdarzały się sytuacje, w których mimo istnienia podstaw restytucyjnych odwoływano się do kasacji, gdy była możliwa z innych przyczyn³⁶. Co więcej, w momencie gdy kasację składał prokurator, otwarta była również droga do restytucji (art. 15)³⁷. Art. 16 wprowadzał alternatywę rozłączną między tymi dwoma środkami, w momencie gdy były one motywowane tymi samymi powodami³⁸.

3

Po zakończeniu epoki napoleońskiej doszło do częściowego przywrócenia wcześniejszego porządku w Europie, jak również odzyskania wpływów przez zaborców na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Większość obszaru Księstwa Warszawskiego znalazła się pod panowaniem rosyjskim. Zgodnie z postanowieniami aktu końcowego kongresu wiedeńskiego z 9 czerwca 1815 r. powstało Królestwo Polskie (zwane również Kongresowym)³⁹.

Drugi raz w porozbiorowej historii Polski doszło do okrojowania konstytucji. Tym razem uczynił to car Aleksander I, który 27 listopada 1815 r. nadał Ustawę Konstytucyjną Królestwa Polskiego⁴⁰. Zgodnie z jej art. 1: „Królestwo Polskie jest na zawsze połączone z Cesarstwem Rosyjskim”, ponadto art. 3 stanowił: „Korona Królestwa Polskiego jest dziedziczną [...] podług porządku następstwa, ustanowionego dla tronu cesarsko-rosyjskiego”⁴¹.

Monarcha w Królestwie Polskim posiadał pozycję zdecydowanie dominującą. Był najwyższym przedstawicielem Królestwa, sprawował władzę wykonawczą, a także był źródłem władzy administracyjnej. Wszystkie inne organy pozostawały względem niego w stosunku podporządkowania⁴². Król miał również bezpośredni wpływ na obsadzanie najwyższych stanowisk kościelnych. W jego imieniu wydawano wszystkie akty urzędowe oraz wyroki sądowe. Sprawował także naczelne

³⁵ *Idem, Kasacja a restytucja w systemie sądowoodwoławczym Księstwa Warszawskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius” 1988, nr 35, s. 119.

³⁶ *Ibidem*, s. 122.

³⁷ Dz.P.K.W, t. II, s. 156.

³⁸ *Ibidem*, s. 156–157.

³⁹ A. Korobowicz, W. Witkowski, *op. cit.*, s. 84–85.

⁴⁰ K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 94.

⁴¹ *Wybór źródeł do historii państwa i prawa dobie nowożytnej*, oprac. M. Szczaniecki, M. Wąsowicz, Warszawa 2001, s. 38.

⁴² K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 95.

dowództwo wojskowe oraz posiadał wyłączne prawo do wypowiedzania wojny, zawierania traktatów i umów międzynarodowych. Monarcha miał również możliwość zwoływania i rozwiązywania sejmów. Do niego należała również wyłączna inicjatywa ustawodawcza⁴³.

Dochodziło do sytuacji, w których król tak dalece ingerował w sprawy z zakresu ustrojodawstwa, że wykraczało to poza ramy konstytucyjne reżimu prawnego Królestwa Polskiego. Dla przykładu, choć – przynajmniej teoretycznie – większość kompetencji monarchy podlegała kontrasygnacie, miał on możliwość wygłaszania uwag nad raportem Rady Stanu, a także przyjmował tzw. petycje do tronu. Inną sprawą był fakt, że nierzadko postanowienia monarchy nie były kontrasygnowane. Izba Poselska uznała, że carowie dopuścili się, w trakcie wydawania swoich decyzji w latach 1818–1830, 24 wykroczeń przeciwko konstytucji⁴⁴.

Wątpliwości budził także tryb rewizji ustawy zasadniczej, która w 1825 r. została uzupełniona o tzw. artykuł dodatkowy, wprowadzający na stałe niejawnosc obrad sejmowych. Podobnie jak dwa poprzednie statuty organiczne, nowelizacja ta została wprowadzona decyzją dyskrecjonalną króla, bez kontrasygnaty właściwego ministra. Pokazywało to sposób, w jaki rosyjski monarcha traktował konstytucję, i że uważał się za w pełni uprawnionego do dokonywania w jej wszelkich zmian⁴⁵.

Cesarz rosyjski, jako król polski, posiadał wyłączne prawo łaski, które zostało umieszczone w tytule III „O rządzie”, rozdziale I „O królu”, art. 43 Ustawy Konstytucyjnej: „Prawo ułaskawienia zachowane jest wyłącznie królowi, który jest mocen darować lub zamienić karę”⁴⁶.

Kompetencja ta była tak silnie związana z osobą monarchy, że ten nie pozwolił na jej wykonywanie swojemu namiestnikowi, którym na terenie Królestwa Polskiego był gen. Józef Zajączek. Faktyczny zarządca Królestwa otrzymał specjalne pełnomocnictwa 21 kwietnia 1818 r. od cara Aleksandra I. Obejmowały one niemal cały obszar władzy wykonawczej, jednak wyłączone były z niej prawo prowadzenia polityki zagranicznej, zatwierdzania budżetu oraz właśnie stosowanie prawa łaski⁴⁷.

W praktyce jednak namiestnik posiadał istotne uprawnienia z zakresu udzielania ułaskawień względem pospolitych przestępców, co statuowała decyzja królew-

⁴³ T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, Warszawa 2008, s. 221.

⁴⁴ M. Michalak, *Postanowienia króla, namiestnika, Rady Administracyjnej jako źródła prawa w Królestwie Polskim do 1830 r.*, [w:] *System polityczny, prawo, konstytucja i ustrój Królestwa Polskiego 1815–1830. W przededniu dwusetnej rocznicy powstania unii rosyjsko-polskiej*, red. L. Mażewski, Radzymin 2013, s. 375.

⁴⁵ M. Karpińska, „Nie ma Mikołaja!”. *Starania o kształt sejmów w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Warszawa 2007, s. 48–49.

⁴⁶ *Wybór źródeł do historii państwa i prawa...*, s. 41.

⁴⁷ A. Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Warszawa 1983, s. 131.

ska (cesarska) z 17 marca 1816 r. Rozstrzygnięcie to motywowano w następujący sposób: „Oddalenie naszego kraju od stolicy państwa rosyjskiego jest znacznym, iż niepodobno, aby Monarcha obciążony ogromem interesów państwa, zatrudniał się rozwiązywaniem wszystkich próśb o łaskę od mieszkańców Królestwa Polskiego podawanych”⁴⁸.

Po śmierci Józefa Zajączka w 1826 r. kolejny namiestnik nie został powołany, a kompetencja udzielania ułaskawień przeszła na rzecz Rady Administracyjnej. Prerogatywa monarchy została zastrzeżona dla osób skazanych w ostatecznym wyroku na karę śmierci, dożywocia albo 20 lat więzienia. Do wniosku o ułaskawienie należało dołączyć stanowisko sądu orzekającego w tej sprawie, a także opinię Komisji Rządowej Sprawiedliwości⁴⁹.

Zgodnie z zapisami Ustawy Konstytucyjnej Królestwa Polskiego król mógł darować karę albo zamienić ją na łagodniejszą rodzajowo. W drugim przypadku wchodziła w grę również możliwość złagodzenia kary przez zmniejszenie wymiaru jej dolegliwości. Akt łaski mógł również zostać połączony z darowaniem publicznoprawnych skutków ukarania. Monarcha miał także możliwość nakazania umorzenia postępowania karnego czy też zakazania jego wszczęcia, co było równoznaczne z dzisiejszym rozumieniem abolicji indywidualnej⁵⁰.

Z kolei w dziedzinie prawa cywilnego to sejm był władny do udzielenia moratorium na spłatę długu, co oznaczało odroczenie terminu, jednak nie było równoznaczne ze zniesieniem samego obowiązku uiszczenia zaległości. O łaskę miały prawo ubiegać się również osoby, które ponosiły odpowiedzialność karnoskarbową względem Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu⁵¹. Na łaskę nie mogły jednak liczyć osoby wyjątkowo niebezpieczne dla ustroju i państwa rosyjskiego, w tym przede wszystkim przywódcy polskich powstań narodowych⁵².

Szczególne sytuacje miały miejsce wówczas, gdy skazanemu zamieniano karę śmierci na ciężkie roboty wykonywane w kopalniach. Wobec ułaskawianego dokonywano wtedy specjalnego ceremoniału. Polegał on na tym, że najpierw odczytywano sentencję ułaskawienia, a następnie skazany kładł głowę na pieńku katowskim. W przypadku szlachcica dokonywano rytualnego złamania jego szpady. W ten sposób objawiał się jednocześnie ceremoniał śmierci cywilnej⁵³.

⁴⁸ Cyt. za: W. Ćwik, *Prawo łaski w Królestwie Polskim w okresie konstytucyjnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius” 1975, t. XXII, nr 9, s. 116–117.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 96–97.

⁵¹ W. Ćwik, *op. cit.*, s. 115, 118.

⁵² W. Ćwik, T. Opas, *Prawo sądowe w Polsce do 1939 r.*, Rzeszów 1999, s. 90.

⁵³ *Ibidem*, s. 86.

Z proceduralnego punktu widzenia złożenie prośby o ułaskawienie wstrzymywało wykonanie wyroku. Prawo łaski było dopuszczalne jedynie wtedy, gdy skazany przeszedł całą drogę postępowania sądowego, w tym kasacyjnego. Należy mieć wątpliwości, czy tego typu postępowanie było wyrazem troski monarchy o dostęp jego poddanych do sądu; celem tych przepisów było raczej zmniejszenie liczby wpływających wniosków⁵⁴. Komisja Rządowa Sprawiedliwości w swoim raporcie donosiła z kolei: „Droga do łaski formułuje prawie zwyczajną oddzielną instancję [...] środek ten tak dalece teraz został już upowszechniony, że go używa niemal każdy, choćby na karę najmniejszą był skazany”⁵⁵.

Statystyki wpływu wniosków o ułaskawienie oraz sposobu ich rozstrzygnięcia w Królestwie Kongresowym w latach 1818–1828 dowodzą, że intencją monarchy było raczej zapewnienie ekonomiki procesowej, a nie realizacja zasad praworządności. Zdecydowanie większa liczba spraw była rozpatrywana przez namiestnika, a później Radę Administracyjną, niż przez króla, do którego trafiały tylko pojedyncze, najpoważniejsze wnioski. W początkowym okresie współczynnik rozstrzygnięć pozytywnych był nieco wyższy niż negatywnych. Tendencja ta zaczęła się odwracać w 1821 r. Ponadto można zaobserwować istotny i niemal nieprzerwany wzrost liczby wniosków o ułaskawienie – w 1828 r. było to 469% stanu z roku 1818 r. Te oraz inne zależności pokazuje tabela 1.

Na zakończenie powyższych rozważań należy wspomnieć o kształcie prawa łaski podczas powstania listopadowego. Ponieważ z dniem 25 stycznia 1831 r. sejm Królestwa Polskiego podjął uchwałę o detronizacji cara Mikołaja II, musiał określić, jaki organ i w jakim zakresie jest władny decydować o ułaskawieniu.

Zgodnie z art. 12 uchwały o rządzie z dnia 29 stycznia 1831 r. zdecydowano, że prawo łaski należy do Rządu Narodowego, jednak z wyjątkiem „zbrodni stanu”, co pozostawało już w gestii sejmu⁵⁶. Wszelkie decyzje rządu, również te z zakresu ułaskawienia, aby uzyskać moc prawną, podlegały kontrasygnacie jednego z ministrów, który ponosił za nie odpowiedzialność konstytucyjną⁵⁷. Opiniowanie wniosków o ułaskawienie dalej należało do kognicji Komisji Rządowej Sprawiedliwości, która składała cotygodniowe raporty, m.in. dotyczące tej działalności, Rządowi Narodowemu⁵⁸.

⁵⁴ K. Kozłowski, *op. cit.*, s. 97.

⁵⁵ W. Ćwik, *op. cit.*, s. 118.

⁵⁶ M. Karpińska, *op. cit.*, s. 218–219.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 219.

⁵⁸ W. Witkowski, *Kwestia „juristitium” oraz działań Rady Stanu Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuzewskiemu*, red. M. Gluszek, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 361.

Tabela 1. Wnioski o ułaskawienie oraz sposób ich rozstrzygnięcia w Królestwie Kongresowym w latach 1818–1828

Rok	Prośby o ułaskawienie skierowane do:			Sposób rozstrzygnięcia:	
	monarchy	namiestnika lub Rady Administracyjnej	ogółem	pozytywnie	negatywnie
1818	4	216	220	95	125
1819	9	283	292	183	109
1820	10	330	340	206	134
1821	1	378	379	183	195
1822	5	490	495	164	331
1824	9	762	771	–	–
1826	10	739	749	282	467
1827	5	647	652	242	410
1828	5	1013	1018	304	714

Źródło: W. Ćwik, *Prawo łaski w Królestwie Polskim w okresie konstytucyjnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius” 1975, t. XXII, nr 9, s. 118.

4

Warto pokrótce przedstawić, jak zostało ukształtowane prawo łaski w poszczególnych państwach, które uczestniczyły w rozbiorach Polski, tj. Rosji, Prusach (od 1871 r. Niemczech) oraz Austrii (od 1867 r. Austro-Węgry).

W Cesarstwie Rosyjskim prawa zasadnicze z 1832 r. (*osnownyje zakony*) stanowiły, że akt ułaskawienia jest wyłączną prerogatywą cara. To on miał możliwość w sposób dowolny określania postaci oraz rozmiaru prawa łaski. Akt ten mógł przybrać formę indywidualną albo zbiorową – głównie pod postacią manifestów wobec określonych kategorii przestępców (np. powstańców). Monarcha mógł zatem udzielać indywidualnego oraz zbiorowego prawa łaski, abolicji, restytucji, a także rehabilitacji. Prawa zasadnicze (konstytucja) z 1906 r. uszczupliły prerogatywy cara w tym zakresie, gdyż przekazywały prawo udzielania amnestii oraz abolicji indywidualnej nowo utworzonemu parlamentowi (Dumie)⁵⁹.

W prawie pruskim, zgodnie z konstytucją z 1850 r., król miał możliwość darowania i łagodzenia kar według swobodnego uznania. Nie mógł jednak dysponować prawem amnestii bez szczegółowego upoważnienia ustawowego. Kompetencje monarchy były podobnie ograniczone w przypadku stosowania abolicji indywidualnej oraz zbiorowej⁶⁰.

⁵⁹ W. Skrobecki, *Prawo łaski Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1923, nr 19, s. 3.

⁶⁰ P. Rogoziński, *op. cit.*, s. 107.

W Austro-Węgrzech, zgodnie z postanowieniami konstytucji z 1867 r., cesarz miał możliwość darować albo łagodzić kary oraz skutki skazania, a także udzielać amnestii. W przypadku przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego monarcha miał prawo zarządzenia abolicji indywidualnej i zbiorowej. W stosunku do przestępstw prywatnoskargowych abolicja była jednak wyłączona. W kontekście darowania i złagodzenia kary oraz restytucji kompetencja władcy doznawała tylko jednego ograniczenia: mógł on ułaskawić ministra skazanego wyrokiem Trybunału Stanu jedynie na wniosek tej izby, która uchwaliła postawienie go w stan oskarżenia⁶¹.

5

Stosowanie prawa łaski zawsze budziło silne emocje oraz wątpliwości natury politycznej i prawnej. W teorii miało służyć jako swego rodzaju korekta działalności władzy sądowniczej, oparta na zasadach słuszności i sprawiedliwości. W praktyce ustrojowej często jednak okazywało się, że jego funkcja jest zupełnie inna i ma charakter zdecydowanie bardziej arbitralny i jednostkowy. Można powiedzieć, że podobnie było w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego, gdy prawo łaski było zastrzeżone dla kompetencji monarchów, którzy niechętnie cedowali tę specyficzną prerogatywę na inne organy.

Ponieważ oba państwa były twórcami o ograniczonej suwerenności zewnętrznej, kompetencja do ułaskawienia skazanych była zastrzeżona dla podmiotów *de facto* obcych dla polskich organów czy obywateli. W przypadku Księstwa Warszawskiego był to król saski (książę warszawski), w przypadku Królestwa Kongresowego – cesarz (car) rosyjski (król polski).

Porównując ówczesną specyfikę prawa łaski do współczesnych rozwiązań ustrojowych w Rzeczypospolitej Polskiej, należy zwrócić uwagę, że zarówno w Księstwie Warszawskim, jak i Królestwie Kongresowym nie było wątpliwości co do nieograniczonego charakteru tej prerogatywy. Władca mógł bowiem nie tylko ułaskawić skazanego po wydaniu prawomocnego wyroku, ale również ingerować w proces sądowy na każdym jego etapie, co sprawiało, że decydował również *de facto* o stosowaniu abolicji indywidualnej. Zarówno książę warszawski, jak i car rosyjski mieli możliwość, w drodze indywidualnych decyzji, doprowadzenia do zatarcia prawnych skutków skazania.

Kompetencje ówczesnych monarchów szły jeszcze dalej, gdyż ich dekrety miały możliwość wprowadzenia generalnego aktu łaski, jakim była amnestia. Widać za-

⁶¹ J. Wajzner, *O prawie ułaskawienia w świetle praktyki i uwagi de lege ferenda*, „Palestra” 1926, nr 1, s. 13–15.

tem wyraźnie, że prawo łaski w dobie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego było osobistą prerogatywą monarchy, właściwie nieograniczoną w zakresie stosowania – zarówno w ujęciu przedmiotowym, podmiotowym, jak i czasowym.

Tego rodzaju wątpliwości nasuwają się w kontekście funkcjonowania współczesnych rozwiązań prawnych. Czy rzeczywiście Prezydent RP posiada możliwość nie tylko stosowania ulaskawienia *sensu stricto*, lecz również swoistej abolicji indywidualnej? Z jednej strony Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 31 maja 2017 r. stwierdził, że prezydencki akt łaski wydany przed prawomocnym wyrokiem sądowym nie wywołuje skutków procesowych⁶². Z drugiej zaś – w postanowieniu z dnia 1 sierpnia 2017 r. SN nie zajął już w tej kwestii jednoznacznego stanowiska i zawiesił postępowanie kasacyjne⁶³.

Ponadto należałoby się zastanowić, czy współczesna instytucjonalizacja prawa łaski, zawarta w art. 139 Konstytucji RP, stanowi reminiscencję minionych czasów, czy może jednak jest próbą ustrojowego wzmocnienia kompetencji Prezydenta RP względem władzy sądowniczej w ramach klasycznego trójpodziału władzy.

JAN SOBIECH
(WARSZAWA)

Prawo łaski w Księstwie Warszawskim i Królestwie Kongresowym

Artykuł przedstawia sposób uregulowania prawa łaski i praktykę jego stosowania w dwóch tworcach *quasi*-państwowych: Księstwie Warszawskim (1807–1813) oraz w okresie konstytucyjnym Królestwa Kongresowego (1815–1831). Oba te podmioty były zależne odpowiednio od Francji i Rosji, co nie pozostawało bez znaczenia dla uregulowań dotyczących ulaskawienia, gdyż kompetencje te były ściśle związane z osobami monarchów. Zarówno król polski (książę warszawski), jak i cesarz (car) rosyjski w ramach prerogatywy prawa łaski uzyskali ogromny wpływ na przebieg i wynik indywidualnych procesów sądowych, artykuł podejmuje więc również kwestie abolicji, amnestii oraz zatarcia skazania. Na końcu wspomniane zostają elementy ulaskawienia funkcjonujące na obszarach trzech państw zaborczych.

Słowa kluczowe: prawo łaski, ulaskawienie, abolicja, amnestia, prerogatywa, monarcha

⁶² Uchwała SN z dnia 31 maja 2017 r., I KZP 4/17, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/I%20KZP%204-17.pdf> [dostęp: 31.12.2017].

⁶³ Postanowienie SN z dnia 1 sierpnia 2017 r., II KK 313/16, http://www.sn.pl/aktualnosci/SiteAssets/Lists/Komunikaty_o_sprawach/EditForm/II-KK-0313-16_zawieszenie_post.pdf [dostęp: 31.12.2017].

JAN SOBIECH
(WARSZAWA)

*Pardon
in the Duchy of Warsaw and Congress Poland*

The article shows how the law of pardon was regulated and how it was applied in two quasi-states, the Duchy of Warsaw (1807–1813) and the Congress Poland (1815–1831) during the constitutional period. These two entities were dependent on France and Russia respectively, which was not irrelevant to the regulations on pardon, since those powers were closely related to monarchs. Both the Polish king (prince of Warsaw) and the Russian emperor (tsar) in the context of the prerogative of the law of pardon have had a profound influence on the course and outcome of individual judicial proceedings so issues of abolition, amnesty and abolition of a punishment are also raised in the article. At the end, the elements of pardons operating in the territories of the three states that made partitions of the Republic of Poland are mentioned.

Key words: Pardon, reprieve, abolition, amnesty, prerogative, monarch